

ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАШТИРИШ УЮШМАЛАРИНИНГ ТЕРМИНЛАРНИ МУВОФИҚЛАШТИРИШГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ

МИРЗАҲМЕДОВА ҲУЛКАР

Ўқитувчи, ТошДШИ

Аннотация. Мазкур мақолада халқаро стандартлаштириш уюшмалари ва уларнинг умумий терминология, қолаверса, форс тили терминологияси билан ўзаро алоқалари ҳақида фикр юритилади. Шунингдек, мақолада терминларни стандартлаштириш бўйича фаолият юритаётган ташкилотлар ва уларнинг умумий терминологияга таъсири ҳақидаги мулоҳазалар баён этилган.

Таянч сўз ва иборалар: терминология, стандартлаштириш ташкилоти, халқаро стандартлаштириш ассоциацияси, ИНФОТЕРМ, ТЕРМНЕТ, ISO.

Аннотация. В данной статье анализируются Международные сообщества по стандартизации и их общая терминология во взаимосвязи с терминологией персидского языка. Также, в статье изложены рассуждения об учреждениях, ведущие деятельность по стандартизации терминов и их влияние на общую терминологию.

Опорные слова и выражения: терминология, организация стандартизации, международная ассоциация стандартизации, ИНФОТЕРМ, ТЕРМНЕТ, ISO.

Summary. The paper is devoted to the activities of the international associations of terminology and their cooperation in the fields of general terminology and the Persian terminology. Besides, here the author proposes own views on the impact of the activities of the organizations working in the area of the standartisation of terminologies especially to building the general terminology.

Key words and expressions: terminology, organizations of terminology, International Association of Terminology, INFOTERM, TERMNET, ISO.

Бугунги кунга келиб, терминларнинг аниқ назарий базаси етакчи терминолог олимлар — Е. Вюстер¹, Х. Фельбер², Д. С. Лотте³, Э. Дрезин, В. Даниленколар⁴ томонидан назарий асослангандан сўнг терминология яхлит фан сифатида ўрганила бошланди. Айниқса, ҳар бир фаннинг кескин тараққиёти ҳамда мазкур жараёнларда ҳар бир тушунчани номлашга

бўлган эҳтиёж терминология асосининг яратилишига тўртки бўлди.

Европада ҳам, Шарқда ҳам терминларга эътибор бир даврда, деярли бир вақтнинг ўзида, яъни XX асрнинг 1930–1936-йилларида шаклланди. Илмий-техника ривожини ва ижтимоий-маданий ҳаётнинг кескин тараққиёти Европа ва Шарқда терминларни унификациялаш ва стандартлаштиришга эътибор қаратилиши лозимлигини кўрсатди. Бундай ҳолат Европада терминология мактабларининг юзага келишини таъминлаган бўлса, Шарқда терминология билан шуғулланувчи академияларнинг вужудга келишига замин яратди. Ушбу мақола терминларни стандартлаштириш бўйича халқаро уюшмалар ва уларнинг фаолиятини тавсифий ёритишга қаратилган.

XX асрнинг бошлариданок, Германия муҳандислик академияси фаоллари муҳандислик учун лозим бўлган соҳа атамаларини ўрганиб чиқиш лозимлиги ҳақидаги таклиф

¹ Wüster E. Internationale Sprachnormung in der Technik. Besonders in der Elektrotechnik. 3. Edition, Romanistischer Verlag, Bonn, 1931.

² H. Felber. Developing an international network for conceptual analysis in social sciences the interconcept project of Unesco (a study). InfoTerm, Vienna. — Paris, 1977., Terminology Manual. — Paris, UNESCO. InfoTerm, 1984.

³ Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. — М., 1961; Образование и провозглашение трёхэлементных научно-технических терминов. — М., 1969.

⁴ Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов. — М., 1971.

билан чиқишади. Тилшунос ва файласуф олимлар “Verien Deutscher Ingeniure” (VDI) каби муҳандислик ташкилотлари билан бир-галикда техник терминлар ишланмасини ишлаб чиқишга киришдилар. Бу ҳолат ёш олим Е. Вюстерни ҳам бефарқ қолдирмади. У 1931 йилда Штутгартда “Internationale Sprachnormung in der Technik” (“Технология-да тилнинг байналмилал стандарти”) номли докторлик диссертациясини ҳимоя қилди¹. Унинг мазкур иши ўша йилнинг ўзидаёқ монография ҳолида нашрдан чикди. Бу тадқиқот иши натижасида кейинчалик ISA 37 стандартлаштириш ташкилоти шаклланди. Е. Вюстер Венада халқаро инфор-мацион ташкилот – InfoTERMни ташкил этиб, кейинчалик, терминология бўйича халқаро тадқиқот институтлари – Unesco, ISO, FEANI (Federation Europeen des Associations der Ingenieurs) каби йирик ташкилотлар билан ҳамкорликда терминларни стандартлаштириш ишларини олиб борган.

Таъкидланишича, терминологиянинг шаклланиши бир томондан, илмий-техника ҳамда ишлаб чиқариш соҳаларидаги тушунча ва жараёнларни стандарт номлаш эҳтиёжининг пайдо бўлиши билан боғлиқ бўлса, бошқа томондан, биринчи ва иккинчи жаҳон уруши натижасида тиббиёт ва дори-дармон атамаларини байналмилаллаштириш билан боғлиқ бўлган². Мазкур жараён бутунжаҳон олимларининг диққатига тушди. Дунё ҳам-жамияти барча соҳа терминларини стандартлаштириш фикрини қўллаб-қувватлашлари натижасида бир қатор стандартлаштириш ташкилотлари юзага келган. Жумладан, 1926 йилда (1942 йилгача фаолият юритган) “Халқаро стандартлар ассоциацияси” – ISA (International Association for Standardization)

ташкил этилди. 1946 йилда худди шу ташкилот – ISO (International Organization for Standardization) номи остида ўз фаолиятини давом эттирган. 1931 йилда Европада “British Standard Institution” (“Британия стан-дартлаштириш институти”) ташкил этилади.

Кейинчалик эса, стандартлаштирилган тер-минларни ёзма равишда эълон қилиш учун халқаро орфографик стандарт ишлаб чиқи-лиши долзарблик касб этди³. Айниқса, илмий-техник терминлар билан бир қаторда биологик ҳамда кимёвий моддалар терминларини стан-дарт номлаш эҳтиёжи ортди. Натижада 1949 йилда ЮНЕСКО томонидан ўтказилган хал-қаро конференцияда “Терминологияда стан-дартлаштириш жараёнини олиб бориш ҳамда аниқ, табиий ва ижтимоий фанлар учун қўп тилли луғатларни яратиш бўйича йўриқнома-лар” тасдиқланди. Шундай қилиб, термино-логия соҳасига эътибор бутунжаҳон олимлари диққат марказига йўналтирилди.

Бу орада бир қатор таклифлар бўлиб ўт-ди. Энг мақбул вариант сифатида рус олими Э. Дрезин томонидан таклиф этилган “Тер-минлардан фойдалашнинг халқаро ишланма-си” қабул қилинди⁴. Мазкур иш халқаро стандартлаштириш ассоциациясининг ва-киллари томонидан юқори баҳоланди.

Чехославакияда Прага терминология мак-таби намояндаларининг ташаббуси билан Чехия тили Фанлар Академияси институти (Institute of Czech Language of the Academy of Sciences) қошида “Чехославакия терминларни стандартлаштириш комитети” (Czechosla-avian Standards Committee for terminology) шакллантирилиб, унда терминларни стан-дартлаштириш ишлари олиб борилган⁵.

¹ Wüster E. Internationale Sprachnormung in der Technik. Besondere in der Electrotechnik. 3. Edition, Romanistischer Verlag. – Bonn, 1931.

² Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: терминологическая деятельность. – М., Едиториал УРСС, 2005. Изд. 2-е. – С. 6.

³ Терминларни стандартлаштириш Россияда РАН (Рос-сия Фанлар Академияси)да, Ғарбда ISO (Халқаро стан-дартлар ассоциацияси)да амалга оширила бошланди.

⁴ Drezen E. Priproblemo de internaciigo de Science Tek-nikaterminaro. Moscow (Standartizaciija I Rasionalizasi-ja). –Amsterdam (Ekrelo), 1935.

⁵ H. Felber. Terminology Manual. – Paris, UNESCO. InfoTerm, 1984. – P. 36.

Шарқда терминлар устида ишлаш бироз ўзгачароқ тус олган эди. Яъни, терминларни ўрганиш бўйича пуризм ҳаракатлари авж олди. Бу ҳаракат ортида тил софлигини сақлаб қолиш, она тилининг имкониятларидан оқилона фойдаланиш назарда тутилганди. Аммо бу ҳолат ҳам етарли даражада ўзини оқламаётганлиги яқин тарихдан ҳам маълум бўлиб қолмоқда.

Бугунги кунга келиб, араб давлатларида 7 та араб тили академиялари – Миср (Қоҳира), Сурия, Ливан, Иордания, Тунис, Марокаш ва Жазоирда фаолият юритмоқда¹. Терминларнинг ягона вариантыни ишлаб чиқиш ва ўзлашмаларнинг тилдаги таъсири масаласини ўрганиш араб тилининг долзарб муаммоларидан бирига айланган. Шу мақсадда, бугунги кунда барча араб давлатлари тил академиялари учун барча соҳалар терминларини унификациялаш мақсадида ташкил этилган миллий ташкилот – “Арабийлаштириш бўйича мувофиқлаштирувчи бюро” фаолият юритмоқда.

Кейинги йилларда ISO, ASMO (“Arab Standardization and Metrology Organization”) – “Араб стандартлаштириш ва метрология ташкилоти” ва British Standard Institution (“Британия стандартлаштириш институти”) каби халқаро ҳамда миллий стандартлаштириш уюшмалари томонидан ишлаб чиқариш ва ҳаётнинг турли жабҳаларида лозим бўладиган терминларни тартибга солиш учун стандартлар ишлаб чиқилди.

Шундай бўлишига қарамасдан, Араб давлатлари академияларида стандартлаштириш ва унификациялаш масаласига беъътибор қаралмоқда. Натижада имкони борица, янги неологизмлар ҳосил қилинмоқда аммо улар ҳеч қандай қийматга эга бўлмай қолмоқда. Мазкур масалаларнинг ижросини университетлар қошида ташкил этилган CERTA (Centre d'études et de recherches en

terminologie arabe) – “Араб терминологиясини илмий ўрганиш маркази” ва Agency Universitary de la Francophonie – “Франкофони Университетлар агентлиги” каби “Марказлар” ўз зиммасига олган.

Эронда эса терминларни стандартлаш бўйича 1991 йилда расман иш бошлаган ва бугунги кунда ҳам ўз фаолиятини олиб бораётган учинчи *فرهنگستان زبان و ادبیات ایران farhangestān-e zabān va adabeyāte irān* – “Форс тили ва адабиёти академияси” (кейинчалик “Академия”, – деб юритилади) Эронда термин таклиф қилиш ва уларни стандартлаштириш бўйича ягона ташкилот ҳисобланади. Бу ҳақда 2001 йилда “Академия” томонидан нашрдан чиққан *اصول و ضوابط واژمگزینی همراه با شرح و توضیحات osul va zavbet-e vāžegozini. hamroh bā šarh va touzihāt* – “Сўз яшашнинг усул ва йўриқлари. Шарҳлари билан” номли йўриқномасида “...ҳар бир таклиф қилинаётган сўз ёки термин академия аъзолари томонидан узоқ муҳокама этилади, бахс-мунозара ва савол-жавоблар орқали киритилаётган сўз ёки терминнинг мавқеи аниқлаштирилади. Ҳар бир босқичдан муваффақиятли ўтган сўз ёки термин академиянинг кенгайтирилган мажлисига овозга қўйилади. Лозим топилгандан кейингина, сўз ёки термин нашр учун тасдиқдан ўтказилади”, – дейилган².

ISO – Стандартлаштириш бўйича халқаро ташкилот вакиллариининг келишувларига биноан, тиббиёт, дори-дармон, курол-яроқ терминлари, илмий-техник, жумладан, компьютер терминларини стандартлашган ҳолда ишлатилиши мақсадга мувофиқ. Мазкур халқаро ташкилот таклифига биноан, Эроннинг “Академия” йўриқномасида³ байналмилал сўз ва терминларнинг форсий вариантыни келтириш ёки уларни стандартлаштириш шарт эмаслиги, халқаро расмий стандартлаштириш ташкилотлари томонидан тасдиқланган, байналмилал характерга эга бўлган баъзи

¹ Сковрцова И. В. Особенности экономической терминологии современного арабского литературного языка: на материале арабской прессы начала XXI века. Автореф. дис. канд. филол. наук. – М., 2008. – С. 4.

² *اصول و ضوابط واژمگزینی "همراه با شرح و توضیحات" ویرایش سوم، فرهنگستان زبان و ادب فارسی خرداد 1388. ص. اصول و ضوابط واژمگزینی "همراه با شرح و توضیحات" ویرایش سوم، فرهنگستان زبان و ادب فارسی خرداد 1388.*

дори-дармон атамалари, тиббиёт, сиёсат, туризм, сервис ҳамда компютер технологиялари терминлари стандартлаштирилган ҳолича ишлатилиши белгилаб қўйилган¹.

Кўриб ўтилганидек, Европа ва Шарқ мамлакатларида қатор стандартлаштириш ташкилотлари ишлаб турибди. Шунинг учун дунё олимлари таклифига кўра, терминологияни стандартлаштириш ҳамда байналмилаллаштириш бўйича бир қатор расмий халқаро ташкилотлар ташкил этилди ва ҳозирги кунда ҳам фаолият юритмоқда.

1. ИНФОТЕРМ (INFOTERM – International Information Centre for Terminology) – ЮНЕСКО қошидаги терминология бўйича халқаро ахборот маркази 1971 йилда Венада ташкил топган бўлиб, ЮНИСИСТ (UNISIST – Universal System for Information in Science and Technology), яъни “Илмий-техник ахборотларнинг умумжаҳон тизими” дастури асосида жаҳон ҳамжамиятининг терминологияни ривожлантириш борасида бирлаштирувчи ташкилот.

2. ТЕРМНЕТ (TERMNET – International Network of Terminology) – Терминология бўйича халқаро тармоқ бўлиб, 1988 йилда терминология бўйича конференция, илмий терминларни ўрганиш ва қабул қилиш, терминология борасидаги илмий изланишлар натижаларини чоп этиш мақсадида ташкилланган. Шу билан бирга, бу ташкилотнинг вазифаси – бутунжаҳон олимларини халқаро терминологиядаги ахборотлар билан таништиришдан иборат.

3. ИСО (ISO – International Organization for Standardization) – Стандартлаштириш бўйича халқаро ташкилот. Бу ташкилот бир неча бор мақсадга қараб қайтадан ташкилланган: 1987 йилда ИСО-704 “Тамойиллар ва методлар” номи остида сўзларни саралаш мақсадида жорий қилинган. 1990 йилда “Лексика” номи остида ИСО-1087 шакллантирилган ва 1992 йилда “Тайёргарлик ва тақдим қилиш усули” номли ИСО-10241 ташкилоти ўз фаолиятини олиб борган.

4. ИСО-860 – 1996 йилда халқаро тушунча ва сўзларни тартибга солиш, шунингдек, сўзларни саралашнинг миллий ва халқаро тизимини ривожлантириш учун ташкил топди².

Хулоса қилиб айтганда, терминологияда терминларни қўллаш ва янги терминларни яратиш бўйича бир қатор таклифлар ва ёндашувлар бўлиб ўтган. Аммо бир тушунча учун бир неча терминлардан фойдаланилган. Натижада аввалига мамлакатларнинг ўзида терминларни стандартлаштириш ташкилотлари вужудга келган. Кейинчалик дунё олимларининг таклифлари асосида мавжуд терминларни стандартлаштирувчи халқаро ташкилотлар ташкил этилган.

¹ اصول و ضوابط واژه‌گزینی "همراه با شرح و توضیحات" ویرایش سوم، فرهنگستان زبان و ادب فارسی خرداد 1388. ص. 41-44.

² Бу ҳақда қаранг: Felber H. International standardization of terminology—theoretical and methodological aspects. – Paris, Vienna, 1977; Kohler H. The general theory of terminology: a literature review and a critical discussion. International business communication, Copenhagen business school, 2009., Акбарипур А. Терминологическое строительство в Иране. Дисс... канд. филол. наук. – М. 2006.